

**ecopedagogia, ciutadania i processos d'educació
permanent i popular**

Quaderns d'Educació Contínua

**ecopedagogia, ciutadania i processos d'educació
permanent i popular**

Editor

pep aparicio guadas

Consell de direcció i coordinació

Tere Vila, Encarna Such Cardona, Juanma Sanchis Marqués, M. Nieves Roselló, María José Picher, Carlos Pallarés, Rosa Navarro, Pascual Múrcia Ortiz, Dolors Monferrer Ferrando, Rosa M. González Conca, Goio Fidel Sarmiento, Manuela Fuentes Martínez, Lorena Ordiñana Pérez, Iolanda Corella Llopis, Francisca Borox López, Isabel Aparicio Guadas

Coordinació i gestió OJS

Iolanda Corella Llopis

Consell de redacció i assessorament

Antonia de Vita (UNIVR), Dolors Vinyoles (Escola de la Dona-Diputació de Barcelona), Inma Vilatersana, Jordi Vallespir (UIB), Antoni Tort (UVIC), Joan M. Senent (UV), Francesca Salvà (UIB), Manuel Rodríguez (UV), José Ignacio Rivas (UMA), Piergiorgio Reggio (UNICATT), Cruz Prado (ULASALLE), Anna Maria Piussi (UNIVR),

Agustí Pascual (UV), Isabel Redaño Francés (IPF), Sebas Parra (UdG), Josep Mª Navarro i Cantero (LFCOOP), Peter Mayo (UM), Vicent Mas (UA), Àngel Marzo (UB), Manel Martí Puig (UJI), Fernando Marhuenda (UV), Fernando López Palma (UB), Lícínio C. Lima (UMINHO), Colin Lankshear (JCU), Michele Knobel (MSU), Francesc Hernández Dobon (UV), Francisco Gutiérrez † (ULASALLE), Anna Gómez (UVIC), Paula Guimarães (UL), Rosa M. Falgás (ACEFIR), Pep Lluís Grau, Gloria Díaz (UB), Joan Colomer (UdG), José Clovis Azevedo (Centro Universitário Metodista IPA), Rafa Castelló (UV), Isabel Carrillo (UVIC), Marián Aleson Carbonell (UA), Xavier Besalú (UdG), Antonio Benedito (UV), José Beltrán Llavador (UV), Clara Arbiol González (UV), Vicent Aparicio (UV), Marina Aparicio Barberán (IPF), Consol Aguilar (UJI), David Abril (UIB), Loris Viviani (IPF), Mariola Aparicio Cortés (EOI Xàtiva), Mercè Morey (UIB), Diego Morollón (IPF), José R. Belda Medina (UA).

Correcció i traducció

Joaquín Martínez Ortiz

Disseny i maquetació

gap

Quaderns d'Educació Contínua. Nova etapa

Redacció, secretaria i administració:

C/. Sant Agustí, 7 • 46800 Xàtiva
tarepa.pv@gmail.com

ISSN: 1575-9016

ISSN: 2605-1796 (digital)

Dipòsit legal: V-5125-2000

Revista indexada en GeoDatos: Indexador de Geografia e Ciências Sociais
<http://www.dge.uem.br>

(Quaderns d'Educació Contínua
no es fa responsable de les opinions
dels col·laboradors de la revista.)

Títol: La formación de las ideas 07

Autora: Victor Nubla

Tècnica: aquarel·la i tinta

Dimensions: desconegudes

Any: 2014

IPF: Institut Paulo Freire • UV: Universitat de València • UdG: Universitat de Girona • UVIC: Universitat de Vic • UJI: Universitat Jaume I de Castelló • UA: Universitat d'Alacant • ACEFIR: Associació Catalana per l'Educació, la Formació i la Recerca/Associació Europea d'Educació d'Adults • UB: Universitat de Barcelona • FDC: Desenvolupament Comunitari • UIB: Universitat de les Illes Balears • UM: Universitat de Malta • UMINHO: Universitat del Minyo • UNIVR: Universitat de Verona • ULASALLE: Universidad de La Salle • UNICATT: Universitat Catòlica de Milà • UMA: Universitat de Màlaga • UL: Universitat de Lisboa • JCU: James Cook University • MSU: Montclair State University • LFCOOP: La Fàbrica Cooperativa

carpeta

Ecopedagogia: cap a una CUIdadania planetària

Cruz Prado Rojas • 5

Sabers pedagògics altermundistes i els aprenentatges eco-reflexius: una agenda de debat per a temps incerts

Jorge Osorio Vargas • 14

Museus, pensament socioecològic i pedagogies activistes de la imaginació

Darlene E. Clover i Lauren Spring • 20

Ecopedagogia: educació per i per a la vida en temps de pandèmia

David Abril • 37

contínua

El paper essencial de l'ecopedagogia en l'ensenyament de la ciutadania global i el desenvolupament sostenible

Greg William Misiaszek • 51

persones, territoris i experiències

Escola i ciutat: desdibuixant fronteres

Maje Asins, Cinta Blanch, Montse Maestre, Neus Mujal, Mar Rodríguez, Rosa Sambola i Aida Viñas • 57

Característiques neotèniques en ecosistemes virtuals d'aprenentatge per a l'educació contínua

Beltrán Seco Villalobos • 66

Sembrant la sostenibilitat en el terreny cooperatiu.

Projectes comunitaris entorn els aprenentatges vivencials que (ens) transformen

Doris Boira • 74

Transformar des de les arrels. La participació en l'àmbit de l'alimentació

Patricia Dopazo • 82

investigació

Educació en valors per a una ciutadania global

Carlos Alberto Torres • 89

arxiu

fotografia

Forn de Barraca. L'horta de València • 103

dialògica

“Jo que vaig a contar-te...”. Notes sobre memòria, territori i feminisme en un procés d'investigació militant.

Alba Herrero Garcés • 105

llibres

Pedagogia de la terra. Moacir Gadotti. Publicacions de l'Institut Paulo Freire/ Edicions del CREC

Ernest Garcia • 113

Com participar

Quaderns d'Educació Contínua?

Les pàgines de la nostra revista estan obertes a tot tipus de col·laboracions relacionades amb l'Educació i la Formació de les Persones Adultes. El nostre interès és oferir la publicació a tots aquells que desitgen col·laborar en ella exposant els seus coneixements, les seues reflexions i experiències analitzades. Així com també a les persones i institucions que desitgen difondre a través dels Quaderns d'Educació Contínua les seues iniciatives i activitats dins d'aquest àmbit.

Les col·laboracions han de requerir les següents condicions bàsiques:

- L'extensió dels treballs serà de 10 pàgines en format DIN A-4, a doble espai, amb un títol que sintetitze el seu contingut. És convenient d'intercalar apartats que divideixquen i ordenen les diferents parts de l'exposició.
- S'enviarà dues còpies del treball acompanyades d'una versió d'aquest en suport informàtic, preferentment en Winword. S'aconsella, si el tema ho permet, incloure gràfics, quadres sinòptics, etc., que il·lustren i completen el contingut del text.
- Com és natural la revista podrà realitzar una «correcció d'estil» sobre el text original, que en cap dels casos alterarà els conceptes ni l'enfocament adoptats per l'autor.
- Notícies i dades per a ser incloses en les pàgines informatives de la revista, sobre congressos, jornades, convenis, acords, programes, plans, iniciatives, projectes; cursos, conferències, debats, premis i cursos; publicacions de llibres, revistes, manuals, etc.
- Ha d'incloure sempre la font responsable i les notes de referència on el lector pugui requerir major informació.

Sabers pedagògics altermundistes i els aprenentatges eco-reflexius: una agenda de debat per a temps incerts

*Jorge Osorio Vargas*¹

Traducció: Rosa Navarro Piquer i Juanma Sanchis Marquès

La nostra proposta d'aprenentatge eco-reflexiu obri camp a debats paradigmàtics en l'àmbit de les pedagogies, que s'articulen provisòriament amb corrents de pedagogia crítica col·ligades a moviments socials altermundista (Osorio, Rubio, 2018). A través d'aquestes pedagogies es produeixen noves i valedores aproximacions entre la dimensió dialògica de l'aprenentatge eco-reflexiu i els enfocaments de complexitat en l'educació (Moreno, 2016). Afirmem que existeixen convergències (i inter-suports) de "l'enfocament" de l'aprenentatge eco-reflexiu amb les pedagogies crítiques (Cabaluz, 2015). Existeixen condicions de sobres per a entendre aquest pont: les qüestions socioecològiques estan íntimament relacionades amb la dialèctica cultura-poder-saber, que és el centre de la reflexió de les pedagogies crítiques en l'actualitat. L'aprenentatge eco-reflexiu també suposa el qüestionament de totes aquelles formes d'ecoensenyaments que es redueixen a l'ús instrumental de les consignes ecològiques. Ho entenem com una pràctica dialògica, a través de la qual s'analitzen críticament els diversos discursos polítics, culturals i tècnics, que configuren l'agenda socioecològica global i les maneres dominants de socialitzar-la i debatre-la amb la ciutadania.

Des de les nostres pròpies pràctiques sabem que els-les educadors-es que faciliten l'aprenentatge eco-reflexiu han d'alliberar-se de la presó de l'hiperconeixement tècnic estandarditzat per a desenvolupar pràctiques pedagògiques que organitzen diàlegs de sabers culturals des de la base, assumint una condició de "facilitadors-es públics i convivencials" (Illich, 1975) i que des de modalitats disruptives (o neoparadigmàtiques) processen radicalment conceptes com "poder", "política democràtica" "ciutadania", "transició ecològica col·lectiva", entre altres (Morin, 1990). I d'aquesta manera contribueixen a la generació de dinàmiques polítiques constituents², a través d'accions col·lectives perquè el saber configure identitat i voluntat de transformació.

És important reconèixer els termes en els quals s'ha produït aquest recent procés: un factor clau és que els moviments socials que anomenarem altermundistes han desenvolupat una proposta metodològica que en l'educatiu han reconegut l'"aprenentatge eco-reflexiu, crític i global", com l'episteme de l'ecologia de la transformació, usant l'expressió de Mark Hatthaway i Leonardo Boff en el seu llibre *El Tao de la Liberación* (2014).

Els moviments altermundistes coordinen les seues propostes i articulen formes de col·laboració i acció

¹ Professor de la *Escuela de Psicología de la Universidad de Valparaíso (Chile)* y del Programa de Educación de Personas Jóvenes y Adultas de la *Universidad de Playa Ancha (Chile)*.

² Un atribut clau de la Ciutadania és el seu atribut (auto)constituent. (Osorio, Rubio, 2018)

en tots els nivells en els quals es discutida l'agenda global de la sostenibilitat planetària. Una dada important és la transversalitat d'aquesta agenda, que orienta i dona sentit integrador a molts moviments sectorials, que en el passat actuaven d'una manera particular, sense arribar a tindre una capacitat de manifestació global, que respectant la diversitat posa l'accent en els girs civilitzadors que requereixen les societats i el planeta per a enfrontar el futur. Conceptes com justícia ecològica i el “futur del planeta just i sa” com a drets estan a la base de noves formulacions sobre l'anomenat “desenvolupament” (hui redefinit a Amèrica Llatina com a Bon Viure des de les matrius de convivència i cura de les comunitats indígenes i dels moviments pro-comuns. En aquest context, ens plantegem el tema dels actors del canvi, això és, dels subjectes que poden desenvolupar una nova manera de fer ciutadania democràtica, des dels marges de “l'establert”, des de les lluites contra les discriminacions, des de moviments de dignificació i de defensa de drets humans, des de la “indignació” i la resistència.

Aquests moviments han formulat una “pedagogia política”, variable segons les modalitats d'actuació de cada organització, que ha tingut com a àmbits de desenvolupament l'opinió pública i la incidència en les agendes polítiques globals (per exemple, davant la transició climàtica i més recentment la seguretat humana per l'impacte de la pandèmia de la COVID 19).

En aquesta “pedagogia política” el tema de la “subjectivitat” és un aspecte clau, que recuperem com a discursos i pràctica en l'aprenentatge eco-reflexiu. Es tracta de restablir un sentit emancipador dels processos d'apoderament ciutadà, entesos com el desenvolupament de recursos cívics i metodològics per a “fer política”, generar coneixements, potenciar els sabers i aprenentatges que es produeixen en les lluites democràtiques, i que requereixen lideratges inclusius, organitzacions participatives, aliances amb organitzacions democràtiques de la societat civil i la permanent i necessària “ponderació radical-pragmàtica” en la definició d'acords, consensos i associativitat amb la diversitat d'actors que té la política del moviment altermundista.

Des d'aquestes perspectives, la matriu altermundista de l'aprenentatge eco-reflexiu es configura en les següents coordenades:

- Entendre els processos socials i humans des d'una òptica de complexitat en els quals concorren diverses matrius de necessitats humanes, el desenvolupament de capacitats tant cognitives, com afectives, organitzatives, conviencials i de “cura”, i un repertori ampli de maneres d'organitzar les accions col·lectives (Osorio, Rubio, 2018).
- Concebre la política com un corrent de vida que s'expressa en xarxes socials i en lideratges democràtics i inclusius, i del desenvolupament dels quals sorgeixen sabers, que es distribueixen socialment i constitueixen el poder ciutadà.

³ En aquest context, la nostra reflexió pedagògica es veu desafiada tant a participar en un debat epistèmic-disciplinar, d'abast cultural i acadèmic, com a fer-ho en el debat polític de prevalença tecnoliberal i extractivista.

- Sustentar l'habitabilitat humana i la seua connexió planetària des d'una cultura de la Cura, que en les seues dimensions d'ètica pública redimensiona "l'ètica moderna de la justícia" convergint totes dues cap a una ètica de "ciutadania", que integra les ètiques de la polis amb les del "món de la vida" (Boff, 2002).
- Desenvolupar una teoria política que redimensione la democràcia com un espai humà deliberatiu, de proximitat, igualitari en les seues relacions de gènere i "despatriarcalitzat", fecundat per la pràctica del reconeixement, la reciprocitat i el respecte a les diverses maneres de ser-amb-altres, de viure la sexualitat i d'habitar el "món de la vida".

Com a conseqüència d'aquestes opcions i mapes d'actuació eco-reflexives s'han entrecreuat (no sense tensions) l'"educació ambiental" promoguda per grups defensors de territoris d'alta biodiversitat davant la penetració de la indústria extractivista i la pedagogia política dels moviments altermundista³. En la nostra Amèrica Llatina la convergència més proactiva s'ha produït en el camp de les pràctiques de l'Educació Popular (Osorio, 2018), que és el nostre context de treball més directe i des del qual podem identificar algunes definicions (sempre sotmeses, s'entendrà, a una contínua posada al dia en el marc de l'agenda de debat que volem proposar en aquest article):

- L'aprenentatge eco-reflexiu potencia, des del paradigma de la complexitat, el debat sobre pedagogia crítica que se centra en qüestions de ciutadania i construcció democràtica, comunicabilitat emancipatòria i diàleg cultural.
- L'aprenentatge eco-reflexiu impulsa la reflexió pedagògica a implicar-se en els debats ètics i culturals que afecten la ciutadania postindustrial i els seus desafiaments de construir una ètica de responsabilitat enfront dels problemes ecològics que posen en risc la sostenibilitat ambiental, social i econòmica del planeta.
- L'articulació entre pedagogia crítica i l'aprenentatge eco-reflexiu s'estableix en un programa "d'aprenentatges dialògics i multicultural" que generen una nova política educativa en la "societat del coneixement", donant lloc a una visió educativa convergent amb un projecte epistemològic que no resisteix el coneixement tecnoextractivista del neoliberalisme predominant, i valora políticament la diversitat de sabers i pràctiques que es desenvolupen en processos de desenvolupament local i comunitari i que estan en la base de les seues maneres de relacionar-se i gestionar els seus béns, els comuns naturals i culturals. L'aprenentatge eco-reflexiu es nodreix de les matrius sapiencials d'abast cultural i polític, com és l'enfocament del Bon Viure de les comunitats indígenes del nostre continent.

- L'aprenentatge eco-reflexiu és afí amb la incertesa, a l'ordre inèdit, el camp del virtual i els futurs “inèdits possibles” usant l'expressió de Paulo Freire: incorpora la pluralitat axiològica i la diversitat cultural en la formació del coneixement i la transformació de la realitat.
- L'aprenentatge eco-reflexiu és un “saber-fer” interpretatiu dels continguts i les modalitats d'acció dels educadors (es) i de les seues relacions amb els participants del procés educatiu i amb les agències institucionals que el desenvolupen. Cosa que implica explicar:
 - a) els mitjans, llenguatges i repertoris que s'utilitzen per a descriure la realitat i tirar endavant les accions,
 - b) els “sistemes d'apreciació” que s'usen per a analitzar problemes, alçar interpretacions i avaluació de les “converses” que es desenvolupen en l'acció educativa,
 - c) les teories interpretatives de l'acció; i
 - d) les actuacions institucionals que emmarquen la pràctica professional.

Des de la perspectiva de l'aprenentatge eco-reflexiu és clau explorar el paper de les institucions educatives en la transició a una societat globalitzada. Els canvis que s'estan desenvolupant en l'àmbit dels modes de producció modifiquen els horitzons tradicionals concebuts per a la transformació educativa, plantejant-se la pregunta per la capacitat real de les institucions educatives existents per a enfrontar els desafiaments d'una “societat de risc”, desenvolupar una màxima potenciació de la creativitat social i mobilitzar axiològicament la justícia ecològica en el planeta.

Creiem que una estratègia “de complexitat” per a enfrontar tals desafiaments implica pensar en transformacions educatives que reconeguen el factor incertesa de la condició social actual, la colonització tecnocràtica del “món de la vida” i les pràctiques constituents dels sabers de resistència (altermundistes). I és per aquests desafiaments globals que les pedagogies crítiques i transgressives –l'aprenentatge eco-reflexiu entre elles– estan en plena “disputa” de narratives i de pràctiques. No és possible pretendre constituir un pensament monolític davant la significació multívoca dels canvis que es viuen i de les noves preguntes que tals transformacions plantegen a l'educació. El punt medul·lar és construir pedagogies que suscitin la necessitat de pensar en nous horitzons i orientacions per a la pràctica educativa en tots els espais i escales ecosocials, a partir de “certituds en construcció permanent”, sense recórrer a textos totals i tancats, on el centre del seu saber-fer estiga en la constitució plural de subjectes generadors d'accions col·lectives de transformació i d'acords ètics produïts en converses ciutadanes inclusives i participatives (Osorio, Rubio, 2018).

En suma, l'aprenentatge eco-reflexiu:

- ha de plantejar-se la desconstrucció de les relacions de poder en les institucions públiques, educatives i culturals i crear dispositius pedagògics democratitzants.
- ha de revitalitzar la democràcia com a horitzó cultural i com a conjunt de procediments per a resoldre pacíficament els conflictes com a condició de sostenibilitat del desenvolupament humà.
- ha de ser permanentment recontextualitzat, construint no sols un llenguatge crític, sinó també un llenguatge de possibilitats, d'articulació entre actors socials diversos, promovent xarxes d'intercanvi d'experiències professionals i de producció de coneixements i enfortint el poder dels educadors (es).
- ha de constituir-se com una esfera pública, oberta als discursos i als imaginaris dels diversos actors socials que participen en les institucions ciutadanes dels educadors, fent emergir en ells un lideratge públic i influent.
- ha de propiciar una expansió de l'autonomia moral i impulsar els subjectes a enfrontar responsablement els dilemes ètics que afecten el conjunt de la societat: medi ambient, justícia de gènere, inter i multiculturalitat, entre altres.
- ha de ser dialògic, construït i recontextualitzat permanentment a través de la presentació de cruïlles; polèmic i impulsor de l'acció interpretativa dels subjectes.
- ha de reconèixer que els educadors i les educadores han d'arribar a ser subjectes d'accions transformatives, com a professionals reflexius i posseïdors de sentits pràctics de totalitat, no obstant això, basats en coneixements locals.
- ha de proposar valors, suggereix accions i maneres d'intervindre socialment sobre l'ordre prevalent per a aconseguir la seua transformació; elabora finalitats, objectius i continguts i proposa maneres de concretar-los.
- ha de construir discursos oberts i mòbils, davant de programes tècnics tancats en les seues pròpies i invariables certituds.

Referències bibliogràfiques

BOFF, Leonardo (2002). *El Cuidado Esencial*, Madrid, Trotta

CABALUZ, Fabián (2015). *Entramando Pedagogías Críticas Latinoamericanas*, Santiago de Chile, Editorial Quimantú.

- HATHAWAY, Mark, Boff, Leonardo (2014). *El Tao de la Liberación. Una ecología de la transformación*, Madrid, Trotta.
- ILLICH, Iván (1975). *La Convivencialidad*, Barcelona, Editorial Virus. Disponible en: https://www.viruseditorial.net/paginas/pdf.php?pdf=la_convivencialidad-prueba.pdf
- MORIN, Edgard (1990). *Los Siete Saberes Necesarios para la Educación del Siglo XXI*, Paris, UNESCO. Disponible en : <http://www.ideassonline.org/public/pdf/LosSieteSaberesNecesariosParaLaEdudelFuturo.pdf>
- MORENO, Alberto (2016), *Educación y Caos*, Santiago de Chile, JUNJI Ediciones . Disponible en: https://www.researchgate.net/publication/306259386_Caos_y_Educacion_del_inspido_orden_escolar_al_sabroso_caos_educativo
- OSORIO, Jorge (2018). *Educación comunitaria-popular y pedagogía de lo común: itinerarios, tensiones y huellas freirianas*, en Osorio, Jorge (Editor). *Freire entre Nos. A 50 años de la Pedagogía del Oprimido*, La Serena, Nueva Mirada Ediciones. Disponible en : https://www.researchgate.net/publication/328253938_Freire_entre_Nos_A_50_anos_de_Pedagogia_del_Oprimido
- OSORIO, Jorge, Rubio, Graciela (2018). *Participación y Educación Ciudadana desde los Movimientos Sociales: una perspectiva latinoamericana*, Revista Lusófona de Educação, 42, 95-109. Disponible en: https://www.researchgate.net/publication/331501311_Participacion_y_Educacion_Ciudadana_desde_los_Movimientos_Sociales_una_perspectiva_latinoamericana

Revista semestral
hivern 2020 · Núm. 44
12 €

TAREPA - PV

Taller per a l'Acció Renovadora
de l'Educació Permanent d'Adults

L'ULLAL Edicions

Q

